Geloof, Waarheid en Wetenschap
Lezing Wageningen, samenwerkende kerken, 19-2-2007
Marcel Wissenburg

Stelling:
Nu het absolute van de wetenschap en de waarheid vervaagt, is er meer ruimte voor geloof en kerk.

Stelling van het type Als A dan B.
Ik wil deze stelling met de traditionele wapens van het Christendom, namelijk te vuur en te zwaard, bestrijden.

1. Er is een zin waarin A niet het geval is.
2. Er is geen negatieve relatie tussen A en B
3. B is niet het geval
4. Wat wel het geval is - wel, daar kom ik nog op.

1. Vervaagt het absolute van wetenschap en waarheid?

Neen. Dingen vallen nog steeds naar beneden: er is een werkelijkheid waarover we eeuwige waarheid kunnen spreken.
Neen. Verschillende wijsgerige concepties van waarheid maken de wetenschap niets uit: interpretaties van het begrip waarheid raken de waarheid zelf niet. We kunnen daarin nog verder gaan zelfs - fuzzy logic, voorbeeld: kinderen van de koningin.
Neen. Nuanceren van het waarheidsbegrip - als dat al iets van deze tijd is; middeleeuwers waren er ook erg goed in - betekent niet vervagen maar verscherpen.

Heleen Pott geeft niet alleen heel fraai aan waarom we met klassieke waarheidstheorieën problemen hebben - correspondentie kan niet, coherentie is van de wereld los, consensus is zelfs van logica los. Ze geeft ook aan waarom moderne alternatieven a la Rorty, pragmatisch, eigenlijk correspondentietheorieën zijn. En bovenal geeft ze aan hoe belangrijk, hoe absoluut noodzakelijk, waarheid is.

Ook wetenschap blijft absoluut. Hooguit is er meer aandacht voor risico's in toepassing, voor onzekerheid (hoe meer kennis, hoe meer factoren constant houden om nieuwe kennis te genereren) - maar die aandacht is er juist uit commitment, absoluut accepteren, van het waarheidsgebod.

Voetnoot: wetenschap heeft geen eenduidige omgang met waarheid (of geloof). Er zijn nutcases aan beide zijden - de dr Kelloggs en Edisons, de fanatieke positivisten en de religieuzen. Normale, eerlijke wetenschappers die aan geen van beide lijden zien hun immers saaie commitment nooit terug in biografieën, en schreeuwen ook niet in de pers - dus worden niet waargenomen.

Het kan echter <u>lijken</u> of het absolute vervaagt. Waarom? Omdat journalisten en politici de kennis van niet academici 'bemiddelen', en dat doen niet met het oog op waarheid maar sensatie of moraliteit. Ze rekken of krimpen een verhaal tot het leuk en kort klinkt of juist onwaarschijnlijk. Populariserende schrijvers treft in deze ook blaam - quantummechanica.

Het kan ook zo lijken doordat wetenschappers zelf soms foute vragen stellen - risico van x, waarde van y, kwaliteit van z, vermengen waardeoordelen met feiten, en bijdragen aan ontwikkeling van omstreden technieken/producten. Deels komt dat door gewone onkunde (ook wetenschappers zijn mensen), deels door het uit de ivoren toren komen van de wetenschap: verantwoording afleggen, maatschappelijk relevant zijn, toepassingsgerichte projectgebonden financiering - alle hebben het contraproductieve effect via 'nuttige' vraagstellingen tot omstreden wetenschap te leiden.

En het kan zo lijken omdat we zoveel meer kennis hebben dan vroeger, daardoor ingewikkelde technologie en gecompliceerde netwerken van feiten/verbanden - maar de koffieautomaat werkt nog steeds.

Het is dus eerder een kwestie van perceptie door buitenwereld - vergelijkbaar met de kloof tussen politiek en burger: hoe meer je van de politiek ziet, hoe opener de democratie, hoe kleiner het ontzag en hoe groter de kloof.

Is dat verlies van vertrouwen in de wetenschap (en waarheid) een goede zaak?

In zoverre het een einde brengt aan een naïef vooruitgangsgeloof waarin de almachtige wetenschap altijd voor alle problemen een oplossing kon verzinnen, en we dus ook gedachteloos allerlei problemen konden veroorzaken - ja, dan is 't goed. Dat is 'n bizarre overschatting van de wetenschap, waaraan overigens veel 'visionaire' wetenschappers op grote schaal hebben bijgedragen.

In zoverre dat verlies van vertrouwen gaat betekenen dat we door wetenschappelijk onderzoek niets meer zouden kunnen leren en evengoed met wichelroedes, tarotkaarten en bijbels kunnen gaan verklaren hoe de koffieautomaat werkt - dan is 't slecht, sterker, het einde van de beschaving. Met bidden, wichelen en kaartlezen vult een koffieautomaat zich niet en repareert hij zich ook niet.

Conclusie, tussenstand:
Het is niet zo dat het absolute van wetenschap en waarheid vervaagt, het lijkt alleen zo. En als dat een verwerping van de wetenschap inhoudt en niet een gezonde, typisch wetenschappelijke scepsis en bereidheid tot zelfkritiek, dan is dat een ramp.

2. Er is geen negatieve relatie tussen kennis/waarheid en geloof/kerk

De stelling draagt de suggestie in zich dat er een zero-sum-game bestaat tussen wetenschap en religie: wat de een wint, verliest de ander. Ik ga beweren dat we gewoon twee verschillende spelen spelen.

Stel dat godsdienst het zoeken is naar een leidraad in het leven - vgl MacGraths artikel: geloven om inhoud en betekenis aan het leven te geven. In zoverre dit waar is, speelt die zoektocht zich af Jenseits von Wahr und Unwahr - het gaat niet om waarheid maar om goedheid, om ethiek.

Klassieke filosofie onderscheidt ten minste vier terreinen waarop uitspraken gedaan kunnen worden: de wereld van de feiten (waar/onwaar), van de handelingen (goed/kwaad, juist/onjuist), de wereld van de schoonheid (mooi/lelijk) en de logica (geldig/niet geldig).

Voorbeeld geldige maar onware redenering: Socrates is hond. Logica zegt niets over feiten. Idem, ethiek niets over wat is of omgekeerd.

In zoverre dan godsdienst zoektocht naar richting en zin is, is de keus ervoor mogelijk het gevolg van het niet goed overweg kunnen met het onderscheid tussen goed en waar, snelle en eenvoudige antwoorden zoeken die er niet zijn. Sociologisch en psychologisch mag dat een goede verklaring zijn, maar filosofisch is het flauwekul, een vlucht uit de werkelijkheid.

Als dat ook *alles* was waar godsdienst om draaide, was godsdienst overbodig. Een ethische regel wordt ofwel gevolgd omdat ze op zich goed is, en dan is Gods stempel overbodig, ofwel omdat God het beveelt, en dan is het willekeur.

Maar godsdienst is natuurlijk meer en misschien zelfs wel iets anders dan een richtsnoer voor het dagelijks handelen, een systeem dat uiteenzet hoe we tegen de wereld aan *zouden moeten* kijken en op basis daarvan handelen. Het is ook een ontologisch systeem, een systeem dat vertelt hoe de wereld daadwerkelijk in elkaar zit. En dan zijn er twee mogelijkheden:

1 Godsdienst X claimt waar te zijn, en dat kan ze ofwel bewijzen met macht (brandstapels, uitsluiting, indoctrinatie) ofwel met argumenten. Kiest men voor dat laatste, dan heeft de godsdienst het absolute van waarheid en wetenschap juist nodig en gaat het slechter, niet beter, met geloof en kerk als het slechter met waarheid en wetenschap gaat.

2. Of godsdienst X staat boven waarheid, is iets mystieks, dat “waar” is in een andere zin dan wetenschappelijke waarheid, gefundeerd in hart of ziel niet hersens, gevonden door openbaring niet onderzoek, gefundeerd in een puur persoonlijke ervaring. Als dat de claim van godsdienst is, dan heeft het niets met wetenschap of waarheid te maken - en dan maakt geloof in een absolute waarheid ook niets uit.

3. Er is niet ‘meer ruimte’ voor geloof en kerk.

Primo, geloof en kerk zijn twee dingen. Nu tijd ze te gaan onderscheiden, niet op een hoop gooien maar apart bespreken.

Is er meer ruimte voor geloof?
Er is altijd ruimte voor alle soorten geloof, hoe onzinnig en bizar ook - denk aan Pythagoras: zelfs in zijn leven. Die ruimte is er omdat en in zoverre ’t gaat om de meest persoonlijke ervaring die er is, omdat er eigenlijk niets over de waarheid van die ervaring *op zich* gezegd kan worden, pro of con.

Vergelijk ruzie tussen man en vrouw: ik heb ’t gevoel dat - nee dat is niet waar. De gelovige heeft het gevoel dat - wie kan dat ontkennen?

We zouden het zelfbedrog kunnen noemen - bijvoorbeeld door te wijzen op de sterke relatie tussen epileptische aanvallen en openbaringsgevoelen; geloof is dan mogelijk een soort epilepsie. So what? Paranoia betekent nog niet dat je niet gevolgd wordt.

Er is dus altijd ruimte voor geloof, en altijd dezelfde ruimte: ze overlapt niet met de ruimte van bijvoorbeeld wetenschap of kunst.

Maar wat is er dan veranderd waardoor het lijkt dat er meer ruimte voor geloof is? Wat er is, is een ‘gevoel’, kennelijk, bij gelovigen, dat ze hun geloof luider kunnen beleven met minder tegenspraak - of dat er gewoon minder tegenspraak is. Dat zou kunnen - uit drie sociale oorzaken: (1) atheïsten hebben het opgegeven terug te schreeuwen, omdat ze de hopleloosheid ervan zien: met onrede valt niet te redeneren. (2) iedereen is bang voor Osama - de inquisitie is terug in de vorm van de burka met bomgordel, en het vraagt weer persoonlijke moed je leven voor je overtuiging te wagen - iets wat we ontleerd zijn. (3) Uit PC leidt dit weer tot een gelijke, voorzichtiger behandeling van andere godsdiensten die meer kritiek gewend zijn.

Is er ook meer ruimte voor de kerk? Kerk, onderscheiden van geloof, is per definitie georganiseerd dogma, beperking van diversiteit in geloof en handelen. Gelooft in uiterlijk vertoon, in rituelen (ook ‘streng’ vertoon a la zware protestanten) en gelooft in orde en in bureaucratie. Waar meer ruimte voor de kerk is, is misschien ook meer ruimte voor geloof, maar minder ruimte voor diversiteit in geloof.

En is er nu echt meer ruimte voor de kerk? Cijfers, voor zover eenduidig, geven nog steeds aan dat er alleen maar meer ruimte *in* de kerk is. In die zin is er ruimte voor de kerk - veel groei mogelijk.

Tijd voor een nieuwe tussenstand:

1 Het absolute van wetenschap en waarheid vervaagt niet, dat lijkt alleen maar zo - en voor zover dat een impuls betekent voor bijgeloof is dat een slechte zaak.
2 De relatie tussen religie en wetenschap is geen negatieve maar een neutrale, en het kan zelfs een positieve zijn.
3 Als er al gesproken kan worden van meer ruimte voor het geloof, dan heeft dat drie oorzaken: de uitzichtloosheid van een debat tussen gelovigen en ongelovigen, angst en politieke correctheid.

Is dat nu alles wat er over de relaties tussen wetenschap, waarheid, kerk en geloof te zeggen valt? Nee. Ik zou graag een eigen, alternatieve stelling willen verdedigen. Er is niet zozeer een tegenstelling tussen wetenschap en waarheid versus kerk en geloof, maar een tussen autonomie en geestelijke slavernij.

4. Autonomie en slavernij

Ik sta hier natuurlijk niet als wat ik in de eerste plaats ben - politiek filosoof en milieufilosoof - maar omdat ik vanuit mijn leerstoel geacht word de humanistische blik op de wereld te onderzoeken. Laat ik u daarom een - mijn eigen - humanistische blik op wetenschap versus religie geven.

De humanistische boodschap is dat de mens en alleen de mens verantwoordelijk is voor zijn eigen leven en heil. Het afwerpen van die verantwoordelijkheid in ruil voor relativisme en willekeur is - zogezegd - een doodzonde. Het is net zo goed hoogmoed te geloven dat jij de waarheid rechtstreeks geopenbaard krijgt, er geen moeite voor hoeft te doen, en ook geen onderzoek aan hoeft te plagen. Beide - onderduiken in orthodoxie of in ietsisme - zijn te vergelijken met het spelen in de loterij (wat je doet om snel rijk te worden, in plaats van jarenlang eerlijk hard werk) of met een wel heel erg goedkope fiets kopen die van de wagen gevallen zou zijn. Het is allemaal vluchten in wishful thinking.

Er zijn verschillende manieren om met je roeping in het leven, met je levensplan, met de zingevende activiteiten erin, inclusief een leven voor wetenschap en waarheid, om te gaan. Ik simplificeer iets en geef u drie mogelijke houdingen:

Persoonlijke autonomie: authentieke en competente, en steeds te onderzoeken en herroepen, keuze voor de inrichting van een leven. Past ook bij veel moderne gelovigen, die de evolutieleer verwerpen of zich afvragen welke vrouw Kain en Sem vonden toen zij het paradijs verlieten - er was immers maar een vrouw.

Submission, naar Ayaan: de autonome keuze autonomie op te geven en je te onderwerpen. Het is een keuze die ik zelf verwerpelijk vind, maar ze is niet op voorhand irrationeel te noemen. Het kan soms rationeel zijn irrationeel te zijn - Schellings rovers.

Ten slotte subjection, onderwerping zonder dat autonomie daar een rol in speelt, waarbij handelen in overeenstemming met een geloof het enige is dat telt. Denk aan gewelddadige bekering, de Inquisitie, moslimfundamentalisme.

Wat persoonlijke autonomie en submission als levenshouding onderscheidt van subjection is dat beide ten minste een moment van autonomie en persoonlijke verantwoordelijkheid verlangen, waarmee ze ook de deur openzetten voor de mogelijkheid dat dat later een foute keus kan blijken te zijn geweest. PA en submision maken het mogelijk in ieder geval te begrijpen, misschien ook te tolereren, dat anderen andere doelen in het leven nastreven en op hun eigen manier hun ‘redding’ of vervolmaking zoeken. Subjection biedt niets van dit alles; het biedt alleen slavernij.

Twisten over geloof of waarheid, ook tussen geloof en waarheid of godsdienst en wetenschap, komen voort uit drie bronnen:
1 doordat woorden een eigen leven gaan leiden - doordat we gaan geloven dat zwaartekracht een ding is, geen menselijke constructie om de wereld te kunnen begrijpen, of dat wetenschappelijke ‘theorie’ alleen maar een willekeurig hersenspinsel is, niet een poging de wereld beter en beter te begrijpen. Zie het debat over de verschillende concepties van waarheid en het desondanks voortbestaan van dat wat we aanduiden als ‘zwaartekracht’.
2 uit haast: zucht naar snelle antwoorden.
3 door angst om aan het eigen leven en geloof te twijfelen en verantwoordelijkheid te nemen.

Alle drie zijn vormen van geestelijke slavernij, onverenigbaar met autonomie. Voor geen van deze drie moeten we ruimte maken - we moeten die ruimte juist beperken: het is een ruimte waar immers alleen geween kan zijn en geknars der tanden.

Dank u.